

Analýza konkurenceschopnosti ČR v mezinárodním srovnání

Analysis of the Czech Republic Competitiveness in International Comparison

Anna Kadeřábková¹ a kol.

Abstrakt

Príspevok prezentuje prístupy použité v Ročence konkurenceschopnosti České republiky za rok 2005 k hodnocení její pozice v rámci EU ve čtyřech částech. Makroekonomická výkonnost a stabilita zahrnuje růstovou výkonnost, oblast práce, mezd a cen, dále investice, úspory a rozpočet a vnější vztahy. Institucionální kvalita zahrnuje kvalitu správy a efektivnosti podniků a trhů s důrazem na mikroekonomická hlediska. Inovační výkonnost zahrnuje vstupy do výzkumu a vývoje a specifické předpoklady inovační výkonnosti, charakteristiky a efekty vědecké a technické výkonnosti a informační společnost. Kvalita lidských zdrojů zahrnuje kvalifikace a dovednosti obyvatelstva, účast na vzdělávání, výdaje na vzdělávání a lidské zdroje pro rozvoj technologií.

Klíčová slova

konkurenceschopnost, makroekonomická výkonnost a stabilita, institucionální kvalita, inovační výkonnost, informační společnost, kvalita lidských zdrojů

Abstract

The paper presents methodology used in the Competitiveness Yearbook of the Czech Republic 2005 for evaluation of its position within the EU in four parts. Macroeconomic performance and stability includes the growth performance, labour and prices, investment, savings and budget, and external economic relations. Institutional quality includes the governance quality and corporate and market efficiency with emphasis on the microeconomic aspects. Innovation performance includes research and development inputs and specific preconditions of innovation performance, science and technology performance indicators, innovation performance effects and information society characteristics. Human resource quality includes the qualification and skills of population, participation in education and training, expenditures on education, and human resources in science and technology.

Key words

competitiveness, macroeconomic performance and stability, institutional quality, innovation performance, information society, human resources quality

¹ Doc. ing. Anna Kadeřábková, Ph.D., ředitelka Centra ekonomických studií VŠEM, kaderabkova@vsem.cz, I. P.Pavlova 3, 120 00 Praha 2. Príspevok vznikl v rámci programu MŠMT výzkumná centra, v projektu č. 1M0524.

1. Úvod

Ročenka konkurenceschopnosti České republiky, jejíž první část byla publikována na konci roku 2005 (viz Kadeřábková a kol., 2005), je společným výstupem dvou **výzkumných pracovišť** – Centra ekonomických studií Vysoké školy ekonomie a managementu a Národního observatoře zaměstnanosti a vzdělávání Národního vzdělávacího fondu a vznikla v rámci projektu Centrum výzkumu konkurenční schopnosti české ekonomiky financovaného MŠMT v programu výzkumná centra. Projekt je zaměřen na analýzu předpokladů a výsledků České republiky při zvyšování konkurenceschopnosti v rámci rozšířené Evropské unie a plnění cílů Lisabonské strategie v oblasti znalostně založené ekonomiky a společnosti. První část ročenky je koncipována jako základní přehledový informační zdroj pro širší odbornou veřejnost o nejvýznamnějších ukazatelích, jejich metodologii a vývojových trendech, druhá část (publikovaná v dubnu roku 2006) zahrnuje komplexní analýzu sledovaných oblastí.

Pojetí ročenky vychází z předpokladu, že ve vyspělejších zemích je souhrnná makroekonomická výkonnost ve stále větší míře odrazem významu **znalostně založených aktivit** a jejich ekonomických a společenských efektů. Úspěšný přechod na znalostně založenou ekonomiku (který představuje náročnou výzvu zejména pro nové členské země) a rozvoj znalostně založené společnosti vyžadují zvýšení kvalitativních vstupů a efektivnosti jejich využití ve stabilním makroekonomickém rámci. Významnou podmínkou úspěšnosti těchto mechanismů a procesů je odpovídající institucionální kvalita vytvářená soukromými i veřejnými ekonomickými subjekty a odpovídající politická podpora.

Cílem publikace je vedle souhrnného přehledu základních vybraných ukazatelů ve sledovaných oblastech podrobněji objasnit jejich analytický význam a metodologii, včetně odkazu na související analytické přístupy a na případné problémy s vypovídací schopností používaných dat, stručně zhodnotit pozici České republiky v mezinárodním srovnání (v rámci EU-25) a odkázat na související informační (datové a metodologické) zdroje, které k dané problematice poskytnou zájemcům další poznatky. Do budoucna je předpokládána **pravidelná aktualizace** ročenky s případným rozšiřováním či restrukturalizací záběru ukazatelů podle jejich zlepšující se dostupnosti a vypovídací schopnosti. V závěru ročenky jsou **souhrnně vyjádřeny** pozice České republiky v rámci EU-25 a nejvýznamnější slabé a silné stránky její konkurenceschopnosti v jednotlivých skupinách ukazatelů. V další fázi výzkumu se předpokládá vytvoření specifického souhrnného hodnotícího indexu používaného ke sledování vývoje pozice konkurenceschopnosti České republiky v čase.

2. Metody hodnocení konkurenceschopnosti

V uvedeném kontextu se ročenka při hodnocení konkurenceschopnosti české ekonomiky soustřeďuje na čtyři její **klíčové aspekty** obsažené v jednotlivých kapitolách: makroekonomická výkonnost a stabilita, institucionální kvalita, inovační výkonnost a kvalita lidských zdrojů. Záběr hodnocení přitom nutně není a nemůže být vyčerpávající. Důraz je kladen především na kvalitativní faktory konkurenceschopnosti, jejichž kvantifikace je v řadě případů dosud méně propracovaná či dokonce zcela nedostupná. Značné omezení výběru ukazatelů představuje podmínka jejich sledování za všechny členské země EU-25. Dostupnost dat se značně liší i podle časového záběru (dle možností jsou upřednostňovány časové řady od roku 1995).

2.1 Makroekonomická výkonnost a stabilita

První kapitola ročenky zahrnuje charakteristiky **makroekonomické výkonnosti a stability** (včetně vnějších ekonomických vztahů). Jejich výběr byl volen tak, aby dávaly ucelenou představu o makroekonomickém vývoji České republiky ve srovnání s ostatními zeměmi EU. Důraz byl kladen na ukazatele růstové výkonnosti a makroekonomické rovnováhy, jejichž vývoj souhrnně odráží především kvalitativní faktory podmiňující konkurenceschopnost národních ekonomik. Kapitola je rozdělena do čtyř částí:

- **růstová výkonnost** – zahrnuje růst HDP a na něm závislou ekonomickou úroveň země (vyjádřenou HDP na obyvatele), základním růstovým faktorem je produktivita práce, jejíž vývoj do značné míry vysvětluje ekonomický růst,
- **práce, mzdy a ceny** – vývoj zaměstnanosti a ne-zaměstnanosti ukazuje využití dostupných lidských zdrojů v ekonomice, růst mezd a cen ovlivňuje životní úroveň obyvatelstva i makroekonomickou rovnováhu a procesy nominální konvergence,
- **investice, úspory a rozpočet** – na vzájemném vztahu investic a úspor závisí vnější rovnováha země, makroekonomická rovnováha je ovlivněna i vývojem veřejných rozpočtů a vytvářením rozpočtových schodků, které se kumulují ve veřejný dluh,
- **vnější vztahy** – jsou charakterizovány dynamikou růstu vývozu a dovozu zboží a služeb, bilancí běžného účtu platební bilance a přílivem přímých zahraničních investic, ve vývoji směnných relací a reálného efektivního měnového kurzu se odráží konkurenceschopnost země v zahraničním obchodu.

Zdrojem dat pro ukazatele makroekonomické výkonnosti a stability byly databáze EUROSTATu a OECD, zejména pak ukazatele národních účtů. Pro země Evropské unie je to Evropský systém účtů (ESA 1995), který vyžaduje používání jednotných definic i metod výpočtu základních makroekonomických ukazatelů. Úplná srovnatelnost však neexistuje ani v této oblasti, protože některé země (hlavně nové členské země EU ze střední a východní Evropy) přecházejí teprve postupně na úplný a ucelený systém národních účtů.

2.2 Institucionální kvalita

Druhá kapitola ročenky hodnotí charakteristiky **institucionální kvality**, kterým je věnována rostoucí pozornost při objasnění dlouhodobé ekonomické výkonnosti, a to v rozlišení makro a mikroekonomické úrovně. Zvláště v méně rozvinutých zemích jsou připisovány problémy dlouhodobě nízkého tempa ekonomického a sociálního rozvoje do značné míry špatně fungujícímu institucionálnímu rámci. Problémy institucionální kvality se však dosud projevují i v nových členských zemích Evropské unie a v jejich rámci v zemích tranzitivních. Kapitola je rozdělena do dvou částí:

- **kvalita správy** – je hodnocena souhrnnými ukazateli indexu lidského rozvoje (v širším pojetí ekonomické výkonnosti), kvality veřejné správy a souvisejícího alternativního pojetí kvality veřejných institucí a dále dílčích indexů ekonomické svobody a korupce,
- **efektivnost podniků a trhů** – zdůrazňuje dílčí (mikroekonomické) hledisko institucionální kvality, a to při hodnocení efektivnosti produktových trhů, trhu práce a finančních trhů, a na podnikové úrovni při hodnocení kvality podnikového prostředí a kvality podnikové správy.

Zdrojem dat pro ukazatele institucionální kvality jsou ve větší míře výsledky šetření prováděné Světovou bankou, která se této oblasti dlouhodobě věnuje, a dalšími organizacemi. Většinou jde o měkká data (vnímání korupce či kvality veřejných institucí), která jsou případně kombinována

s vybranými statistickými ukazateli (index ekonomické svobody) či s údaji o praxi právních systémů (kvalita podnikového prostředí). Měřitelnost institucionální kvality je tedy v podstatě pouze nepřímá, což omezuje mezinárodní srovnatelnost a srovnatelnost v čase.

2.3 Inovační výkonnost

Třetí kapitola ročenky hodnotí vstupy, výstupy a efekty **inovační výkonnosti**, klíčového faktoru dlouhodobé růstové výkonnosti a kvalitativně založené konkurenční výhody. Zdroje vynakládané na zvýšení inovační výkonnosti odrážejí její význam jako dlouhodobé politické priority i úroveň ekonomického rozvoje. Zvyšování inovačních vstupů musí být současně provázeno důrazem na efektivnost jejich využití, tedy na dosahování odpovídajících výstupů a jejich ekonomických a společenských přínosů. Kapitola je rozdělena do pěti částí:

- **vstupy do výzkumu a vývoje** – charakterizují finanční a lidské zdroje pro realizaci výzkumných aktivit podle jejich celkové úrovně a klíčových strukturálních hledisek, které přibližují základní charakteristiky národních inovačních systémů,
- **předpoklady inovační výkonnosti** – charakterizují specifické předpoklady, které podporují kvalitativně založený rozvoj inovační výkonnosti, zejména využití nástrojů rizikového financování a nabídku kvalifikací pro vědecké pozice,
- **vědecká a technická výkonnost** – je hodnocena podle ukazatelů mezinárodně srovnatelné bibliometrické a patentové statistiky a dále s využitím výsledků šetření podnikových inovací, které přibližují rozsah a klíčové charakteristiky inovačních aktivit,
- **efekty inovační výkonnosti** – jsou vyjádřeny s využitím údajů o technologicky náročných vývozech a obchodu s technologiemi a dále trojicí komplexních ukazatelů založených na výsledcích expertních šetření, kterými jsou úroveň technologické připravenosti, zdroje konkurenční výhody a úroveň rozvoje klastrů,
- **informační společnost** – je charakterizována zejména podle ukazatelů relativního významu výdajů na informační a komunikační technologie, souboru specifických ukazatelů jejich využití a dostupnosti a podle souboru hledisek síťové připravenosti.

Zdrojem dat pro ukazatele inovační výkonnosti byly zejména tematicky související kapitoly databáze New Cronos publikované EUROSTATem a dále výsledky expertních šetření realizovaných v rámci ročenek konkurenceschopnosti Světového ekonomického fóra (Global Competitiveness Report). Využity byly rovněž další datové zdroje, které zahrnují všechny stávající členské země Evropské unie. Vedle omezené dostupnosti dat pro hodnocení inovační výkonnosti představují mnohdy problém i jejich metodologická specifika, která ztěžují srovnatelnost dat mezi zeměmi či v čase.

2.4 Kvalita lidských zdrojů

Čtvrtá kapitola ročenky je věnována **lidským zdrojům**, u kterých při přechodu na znalostní ekonomiku hrají stále významnější roli jejich kvalitativní charakteristiky, tedy vzdělanost a flexibilita. Zlepšování těchto charakteristik vyžaduje vynakládání odpovídajících zdrojů na celoživotní učení, ať již veřejných nebo soukromých. Jejich objem závisí na finančních možnostech společnosti, firem a jednotlivců, ale i na tom, zda tyto subjekty staví vzdělávání na prioritní místo. Důležitá je také kvalita vzdělávacích systémů a návratnost vložených zdrojů. Kapitola se skládá ze čtyř částí:

- **kvalifikace a dovednosti obyvatelstva** – je zaměřena na kvalitativní charakteristiky lidských zdrojů vyjádřené prostřednictvím ukazatelů vzdělanostní úrovně obyvatelstva, kvality terciárního vzdělávání, flexibility populace a počítačové gramotnosti,
- **účast na vzdělávání** – mapuje celoživotní učení, vedle účasti na terciárním vzdělávání se zabývá také vzděláváním dospělé populace a tím, jakou pozornost věnují podniky vzdělávání zaměstnanců,
- **výdaje na vzdělávání** – jsou vyjadřovány prostřednictvím relativních ukazatelů monitorujících veřejné, soukromé a celkové výdaje na vzdělávání či vzdělávací instituce, výše výdajů je vztažena buď k HDP nebo přepočtena na jednoho žáka/studenta,
- **lidské zdroje pro rozvoj technologií** – jsou charakterizovány prostřednictvím absolventů technických a přírodovědných oborů, odborných a technických pracovníků v ekonomice a zaměstnanosti v high-tech zpracovatelském průmyslu a high-tech službách.

Ukazatele byly přebírány z běžně dostupných databází zejména EUROSTATu, OECD a Světové banky. Byly využity také ukazatele publikované v ročenkách Světového ekonomického fóra a Mezinárodního institutu pro rozvoj managementu. Ukazatele byly voleny tak, aby co nejvýstižněji charakterizovaly jednotlivé aspekty kvality lidských zdrojů, případně aby byly dostupné za všechny členské země EU a aby byly sledovány v průběhu dostatečně dlouhého období. V řadě případů je však dostupnost dat stále omezená, zejména v delších časových řadách.

3. Pozice České republiky v mezinárodním srovnání

V závěrečném shrnutí ročenky jsou uvedeny nejvýznamnější charakteristiky konkurenceschopnosti České republiky v rámci EU-25 vyplývající z předchozích prezentací ukazatelů v jednotlivých kapitolách. V rámci hodnocení **makroekonomické výkonnosti a stability** je současně vyjádřena souhrnná konkurenceschopnost země projevující se v dlouhodobě dosahovaném ekonomickém růstu při splnění podmínek vnější a vnitřní rovnováhy. Shrnutí následujících tří kapitol zahrnujících klíčové **kvalitativní faktory** konkurenceschopnosti (tj. institucionální kvalitu, inovační výkonnost a kvalitu lidských zdrojů) uvádí vybrané ukazatele, v nichž Česká republika v rámci EU-25 dosahuje nejlepších, resp. nejhorších výsledků. Zdůrazněny jsou zejména problémové oblasti konkurenceschopnosti vyžadující odpovídající hospodářsko-politická opatření systémového charakteru.

3.1 Makroekonomická výkonnost a stabilita

Dlouhodobá růstová výkonnost, která nejsouhrnněji vyjadřuje konkurenceschopnost země, byla v ČR nízká a nevedla k výraznějšímu zúžení mezery v ekonomické úrovni vůči vyspělým zemím. Průměrný reálný roční růst HDP v letech 1996–2004 dosahoval 2,1 % a ČR byla za toto období v růstové dynamice na 20. místě ze zemí EU-25. Zatímco období 1996–1999 bylo negativně poznamenáno recesí ekonomiky, vývoj v letech 2000–2004 ukazuje, že se česká ekonomika dostala na dráhu dynamického a stabilního vývoje. Průměrný roční růst HDP v letech 2000–2004 přesáhl 3 % a ČR začala v tempech ekonomického růstu předstihovat většinu zemí EU. Vzhledem k poklesu celkové zaměstnanosti v národním hospodářství růst produktivity práce dlouhodobě předstihoval růst HDP.

Ekonomická úroveň měřená HDP v paritě kupního standardu (PKS) na obyvatele se mezi roky 1995 a 2004 vůči EU-25 zlepšila pouze o 1 p.b. V letech 2001–2004 se proces reálné konvergence urychlil a v roce 2004 dosáhla výše HDP na hlavu 70,3 % úrovně EU-25. Úroveň produktivity práce (HDP na pracovníka v PKS) v roce 2004 činila zhruba 65 % úrovně EU-25 a byla relativně nižší než ekonomická úroveň, která byla zlepšována vyšším využitím práce-

schopného obyvatelstva a některými demografickými faktory. V poslední dekádě bylo dohánění úrovně EU v produktivitě práce rychlejší než dohánění ekonomické úrovně. **Využití pracovní síly** měřené mírou zaměstnanosti a nezaměstnanosti bylo v roce 2004 zhruba na průměrné úrovni zemí EU-15. Dlouhodobá tendence však byla nepříznivá, protože míra zaměstnanosti klesala a míra nezaměstnanosti prudce vzrostla v letech 1997 až 2000 a teprve pak se mírně snížila. Dlouhodobě však přetrvávají značné regionální rozdíly v míře nezaměstnanosti, v posledních letech s mírně rostoucí tendencí. Strukturální problém představuje zejména dlouhodobá nezaměstnanost a nezaměstnanost mladších věkových skupin s nižším vzděláním.

Růst nominálních a reálných mzdových nákladů byl v ČR v letech 1999–2004 poměrně rychlý (nominální mzdové náklady rostly průměrným ročním tempem 6,3 % a reálné náklady 3,8 %). Tento vývoj souvisel s vyšší dynamikou české ekonomiky v tomto období a byl výrazem postupného přibližování mzdové a životní úrovně ČR k úrovni vyspělých evropských zemí. Pozitivně je možné v ČR hodnotit nízkou **míru inflace**. Spotřebitelské ceny vykazovaly tendenci k poklesu a míra inflace se dostala v roce 1999 na velmi nízkou úroveň. V následujících dvou letech začala míra inflace růst, avšak v posledních letech byla relativně nízká. V letech 2002 a 2003 dokonce nižší než průměr EU-15. Cenová hladina spotřeby domácností se mezi roky 1995 a 2003 zvýšila ze 41 % na 55 % úrovně EU-25, avšak vzhledem k ekonomické úrovni ČR je tato cenová úroveň stále nízká. **Nominální jednotkové pracovní náklady** dlouhodobě rostly (v letech 1996–2004 v ročním průměru o 0,7 %). Tento růst předstihoval většinu zemí EU a znamenal přibližování se ke mzdové úrovni vyspělých zemí. Úroveň jednotkových mzdových nákladů však zůstává v ČR v poměru k vyspělým zemím EU stále nízká.

Investice a úspory spojují růstovou výkonnost s makroekonomickou stabilitou. Dlouhodobě se míra investic v ČR snižovala, avšak její úroveň je ve srovnání s ostatními zeměmi stále vysoká. V roce 2004 zaujímala ČR podílem tvorby hrubého fixního kapitálu na HDP (27,3 %) 3. místo za Estonskem a Španělskem. Míra úspor měla v letech 1995–2004 klesající tendenci. Bylo to dáno silným poklesem míry úspor domácností a klesajícími úsporami sektoru vládních institucí. V mezinárodním srovnání je míra úspor ČR stále relativně vysoká. V roce 2004 činila 22,4 % HDP a ČR byla v míře úspor na 9. místě ze zemí EU-25. Makroekonomická rovnováha byla nepříznivě ovlivněna **deficity veřejných financí**. Čisté výpůjčky vládních institucí (podle ESA 1995) dosahovaly v letech 2000 až 2004 průměrné roční výše 6,4 % HDP a byly po Maltě a Slovensku nejvyšší ze zemí EU-25. To vedlo k výraznému zvýšení vládního dluhu, který se mezi lety 1997 a 2004 zvýšil z 12,2 % HDP na 36,8 %. Dlouhodobě zhoršující se problém deficitu veřejných financí je důsledkem zejména nedostatečné reformy výdajové stránky rozpočtů.

V oblasti **vnějších ekonomických vztahů** se česká ekonomika vyznačovala vysokou dynamikou zahraničního obchodu, ve které byla v letech 2000–2004 na 3. místě za Litvou a Slovenskem. Růst dovozů však převyšoval růst vývozu a zahraniční obchod měl negativní vliv na růst HDP. Teprve v poslední době se tento vztah obrací a zahraniční obchod začíná pozitivně působit na ekonomický růst. Vnější ekonomická nerovnováha, měřená **schodkem běžného účtu** platební bilance, dosáhla v letech 2000 až 2004 průměrné roční výše 5,6 % HDP a patřila k nejvyšším v zemích EU-25. ČR se v tomto období zařadila na 19. místo před pobaltskými republikami, Maďarskem, Portugalskem a Řeckem. Hlavní příčinou vysokého schodku běžného účtu byl schodek bilance výnosů (především reinvestované a repatriované zisky zahraničních společností související se značným přílivem přímých zahraničních investic). Naproti tomu bilance zboží a služeb zaznamenala silně se zlepšující tendenci.

Česká ekonomika byla silně ovlivněna přílivem **přímých zahraničních investic**, který významně zesílil v letech 1999–2002 po přijetí zákona o investičních pobídkách. Výkyvy v tomto přílivu byly spojeny s privatizací velkých institucí. V relativním vyjádření (v % HDP) patřila ČR v období 1999–2004 po Irsku k největším příjemcům přímých zahraničních investic. V dlouhodobějším horizontu je za problematický aspekt významné úlohy přímých zahraničních investic v hostitelské ekonomice ČR považováno postupně narůstající záporné saldo výnosů. Na vnější rovnováhu pozitivně působil **vývoj směnných relací**, které se dlouhodobě zlepšovaly a snižovaly schodek v bilanci zahraničního obchodu. Po Litvě dosáhla ČR v letech 1995–2004 nejpříznivější vývoj směnných relací. Přínosy ze změn směnných relací byly relativně vysoké a zlepšovaly obchodní bilanci a zvyšovaly reálný hrubý domácí důchod. **Reálné zhodnocování české měny** bylo v letech 1996–2004 po Litvě nejvyšší ze zemí EU-25 a bylo výrazem konvergence (zejména cenové) k úrovni vyspělých zemí EU. I když silné zhodnocení koruny znamená pro vývozce zhoršení cenové konkurenceschopnosti, nevedlo ke zvětšení schodku obchodní bilance. To svědčí o rostoucí technické a kvalitativní konkurenceschopnosti českých exportérů zejména na náročných trzích EU.

3.2 Institucionální kvalita

Hodnocení pozice České republiky podle charakteristik **institucionální kvality** v rámci EU-25 vykazuje velmi nepříznivý výsledek, a to ve složce kvality správy i efektivnosti podniků a trhů. Nepříznivé hodnocení vykazuje Česká republika ve všech **dílčích ukazatelích** institucionální kvality s výjimkou efektivnosti trhů práce. Nejhorší je situace v ukazatelích kvality podnikové správy, efektivnosti finančních trhů a kvality veřejných institucí, dlouhodobě nepříznivá je rovněž pozice České republiky v oblasti korupce. Změny v oblasti institucionální kvality jsou tedy v ČR více než nezbytné, jejich účinnost však vyžaduje hlubší a systémové změny v dlouhodobějším časovém horizontu.

V komplexním hodnocení kvality života vyjádřeném **indexem lidského rozvoje** zaujímá Česká republika v rámci EU podprůměrnou pozici s největším zaostáváním v subukazatelích vzdělání a rovněž ekonomické úrovně. V případě **kvality veřejné správy** zaujímá ČR v EU-25 v souhrnu jedno z posledních míst a oproti roku 1998 se její postavení dokonce mírně zhoršilo. Největší problém představuje kontrola korupce, naopak nejlepší je hodnocení v oblasti demokracie a v menší míře i kvality regulace. V podrobnějším hodnocení **kvality veřejných institucí** patří ČR opět k nejhůře hodnoceným zemím. Nejméně příznivě je vnímána efektivnost veřejných výdajů a regulační zátěž na centrální úrovni, v menší míře rovněž transparentnost vládních politik. V průměru je pozice ČR nejhorší ve skupině ukazatelů veřejné správy.

V souboru ukazatelů **ekonomické svobody** vykazuje Česká republika nejméně příznivou hodnotu podle hlediska fiskálního břemene, nepříznivě je hodnocena i úroveň vládních zásahů do ekonomiky a rozsah černého trhu. V dlouhodobém horizontu se celkově nepříznivé hodnocení úrovně ekonomické svobody v ČR (přes krátkodobá mírná zlepšení) v podstatě nezměnilo. Jak již bylo zmíněno, k nejhůře hodnoceným oblastem institucionální kvality patří v České republice oblast **korupce**. V souhrnném hodnocení vyjádřeném indexem vnímání korupce vykazuje ČR dlouhodobě jedno z posledních míst v EU-25. Z hlediska dílčích oblastí korupčních praktik je největší slabinou korupce politických stran ve formě nelegálních finančních příspěvků a korupce politického rozhodování včetně veřejných soutěží.

Efektivnost dílčích trhů je v průměru hodnocena v České republice opět nepříznivě. V případě produktových trhů jsou nejhůře vnímány dopady a rozsah zdanění, efektivnost

právního rámce a efektivnost ochrany hospodářské soutěže. V souboru ukazatelů efektivnosti trhu práce je naopak pozice ČR v rámci EU-25 velmi příznivá. Nejlepší je situace v pružnosti trhu práce, následuje participace žen a vztah mezi výkonem a odměnou. U efektivnosti finančních trhů je ČR naopak hodnocena nepříznivě, a to zejména u sofistikovanosti trhů, přístupu k půjčkám a dostupnosti rizikového kapitálu. Nejpriznivější je naopak v ČR situace v oblasti přímých zahraničních investic. Nejvýraznější zaostávání za průměrem EU-25 vykazuje ČR v případě zdraví bank a regulace obchodování s cennými papíry.

Podmínky pro podnikání představují další výraznou slabinu České republiky v mezinárodním srovnání. Nejhorší je situace v případě podmínek ukončení podnikání, zejména z hlediska počtu let uzavření a výše míry výtěžnosti, velmi vysoké jsou i relativní náklady ukončení podnikání. Značně nepříznivá je pozice ČR také v případě náročnosti zahájení podnikání a obtížnosti procesu přijímání pracovníků. Naopak poměrně příznivě je hodnocena situace v případě relativních nákladů na vytvoření záruky při získávání úvěru a na úhradu odstupného při propouštění pracovníka a v případě náročnosti ujednání v oblasti pracovní doby. **Kvalita podnikové správy** je v České republice hodnocena opět výrazně nepříznivě (v rámci EU-25 zaujímá v průměru předposlední místo). Zcela nejhůře je hodnocena etika chování firem. Relativně příznivá je pozice ČR v případě přísnosti kontrolních standardů a ochrany minoritních akcionářů (stále však hluboko pod průměrem EU-25).

Extrémně nízká úroveň institucionální kvality obecně velmi nepříznivě ovlivňuje ekonomickou výkonnost země stejně jako efektivnost inovačních a vzdělávacích systémů a vstupů. Zlepšení institucionální kvality je však dlouhodobější proces a příznivý posun ve vnímání jeho výsledků bude do značné míry odrážet i dlouhodobější a výraznější zlepšení samotné ekonomické výkonnosti. Nicméně řada opatření může být realizována poměrně rychle a vykazovat brzké přínosy, a to zejména v oblasti kvality podnikového prostředí. Oproti tomu např. náprava vnímání korupce ve společnosti cestou realizace účinných protikorupčních programů je nepochybně spíše během na dlouhou trať podobně jako zlepšení hodnocení kvality veřejných institucí a v jejím rámci problémové výkonnosti vlády. Velkou výzvu představuje v oblasti kontroly korupce v České republice zejména sféra činnosti politických stran a veřejných soutěží.

3.3 Inovační výkonnost

V souhrnném srovnání jsou zřejmé značné rozdíly v pozici České republiky mezi jednotlivými **složkami inovační výkonnosti**. Poměrně příznivá je pozice ČR v oblasti vstupů výzkumu a vývoje a specifických předpokladů inovační výkonnosti. Z hlediska vědeckých a technických výstupů a v menší míře i efektů inovační výkonnosti však Česká republika v rámci EU-25 značně zaostává. Nepříznivá je rovněž situace ve většině ukazatelů informační společnosti, a to opět zejména v případě jejich efektů. Z uvedeného vyplývá, že základní předpoklady inovační výkonnosti jsou v České republice poměrně příznivé (s výjimkou rozvoje ICT) a odpovídají dosažené úrovni ekonomického rozvoje, v úrovni výstupů a zčásti i efektů však zaostává i za některými novými, ekonomicky méně rozvinutými členskými zeměmi Evropské unie. Takovýto výsledek ukazuje, že český inovační systém nepodněcuje v dostatečné míře přetváření inovačních vstupů do inovačních výstupů. Inovační vstupy jsou v takovémto systému méně efektivně využívány. Je však nutno zdůraznit, že s tímto problémem, tedy disproporcí mezi inovačními vstupy a výstupy, se potýká většina členských zemí EU.

V rámci jednotlivých složek inovační výkonnosti lze odlišit **silnější a slabší stránky** v České republice ve srovnání s ostatními členskými zeměmi Evropské unie. Toto odlišení naznačuje,

kteří ze sledovaných hledisek inovační výkonnosti patří k nejproblémovějším a tedy vyžaduje odpovídající změnu systémových podmínek pro zvýšení kvality jejich nabídky či produkce. Současně však takové zvýšení vyžaduje systémový přístup, který posílí účinnost jednotlivých složek inovační výkonnosti.

V případě **vstupů do výzkumu a vývoje** Česká republika zaostává v rámci EU zejména v relativním počtu pracovníků ve výzkumu a vývoji (zde jsou však k dispozici data pouze pro omezený počet zemí). Naopak poměrně příznivé (ve srovnání s většinou nových členských zemí a při dosažené úrovni ekonomické vyspělosti) jsou údaje o podílu podnikatelského sektoru na financování výzkumu a vývoje (tento podíl se však v posledních letech postupně snižuje) a rovněž o podílu výdajů podniků na výzkum a vývoj na HDP. Pro dosažení vyšší efektivnosti výdajů na výzkum a vývoj je do budoucna nutno dále posílit motivaci podnikového sektoru v této oblasti. V případě **předpokladů inovační výkonnosti** je největší slabinou České republiky podíl výdajů na rizikový kapitál na HDP, což je výraznou slabinou většiny zemí EU (zejména ve srovnání s USA). Na druhé straně poměrně příznivá je pozice ČR podle podílu Ph.D. absolventů technických a přírodovědných oborů na celkovém počtu absolventů (ovšem při celkově nízkém počtu Ph.D. absolventů v ČR). Pozitivně je v expertních šetřeních hodnocena i spolupráce podniků a vysokých škol při realizaci výzkumu. Nicméně statistická data (podíl podniků na financování výzkumu na vysokých školách) tomuto příznivému hodnocení neodpovídají, což naznačuje, že tato spolupráce se zatím výrazněji neprojevuje ve skutečných finančních tocích. Spolupráce mezi vysokými školami a podnikovou praxí může přitom významně přispět ke zvýšení ekonomických přínosů výzkumných aktivit.

Ve složce **vědecké a technické výkonnosti** lze všechny sledované ukazatele (tj. podíl inovujících podniků, relativní počet publikací i mezinárodních patentových přihlášek) v České republice považovat za problémové na stejné úrovni. Toto zaostávání je dlouhodobé a odráží dosud nízkou úroveň rozvoje domácí znalostní základny a omezený rozsah a slabou intenzitu inovačních aktivit podniků, resp. slabou schopnost komercializace výsledků výzkumu a vývoje. Souběžné zaostávání ve všech třech typech vědeckých a technických výstupů zároveň naznačuje jejich úzkou propojenost. Výraznější zvýšení inovační výkonnosti lze přitom předpokládat spíše v delším časovém horizontu za podmínky intenzivních změn systému výzkumu a vývoje v ČR a dalších inovačních aktivit včetně jejich veřejné podpory. Příznivě může při zvýšení vědecké a technické výkonnosti působit efektivnější transfer vnějších technologických znalostí prostřednictvím vnějších vazeb výzkumných pracovišť a aktivit poboček zahraničních firem. Podmínkou úspěchu i v tomto případě však zůstává odpovídající rozvoj domácí znalostní základny a v širším pojetí absorpčních schopností.

Pokud jde o **efekty inovační výkonnosti** je (v případě měkkých dat) v ČR nejpříznivější situace v technologické připravenosti, následují zdroje konkurenční výhody, naopak nejhorší výsledek představuje úroveň rozvoje klastrů. V případě tvrdých dat ukazují obě použítá hlediska zcela odlišnou pozici České republiky. Podíl technologicky vysoce náročných vývozu je silnou stránkou ČR ve složce efektů inovační výkonnosti, zatímco relativní výše příjmů z prodeje technologií naopak nejslabší. Tento výsledek (v kombinaci s již uvedeným zaostáváním v případě technických a inovačních výstupů) nicméně pouze potvrzuje závislost ČR na vnějších technologických znalostech a přetrvávající převahu kvalitativně méně náročných aktivit v odvětvích řazených mezi technologicky náročná. Klíčovou otázkou dalšího vývoje efektů inovační výkonnosti bude schopnost zvýšit kvalitativní intenzitu ekonomických aktivit, tj. jejich náročnost na výzkum a vývoj a na kvalifikace. V rámci aktivit zahraničních firem je otázkou zejména zvýšení kvalitativní pozice v hodnotovém řetězci nadnárodních firem.

Poslední sledovanou složkou inovační výkonnosti jsou ukazatele **informační společnosti**. Pro její rozvoj v ČR je důležitá nejen úroveň připravenosti ICT, znalosti a schopnosti uživatelů aplikovat je v praxi doplněné potřebnou podpůrnou legislativou, ale také využití ICT s následnými přínosy. Poměrně příznivá je pozice České republiky u podílu výdajů na informační a zejména komunikační technologie. ČR naopak nejvýrazněji zaostává v ukazatelích využití náročnějších technologií (penetrace širokopásmového připojení) a dále ve využití ICT (zejména internetu) v domácnostech (což do značné míry odráží dosud vysoké relativní náklady internetové komunikace v ČR). Naopak poměrně příznivé jsou charakteristiky využití a připravenosti ICT v podnikové sféře, zaostává však dosud velikost jejich ekonomických efektů sledovaných ukazateli e-business. V jejich případě zatím Česká republika nedosahuje na evropský průměr. V oblasti e-government je pozice ČR příznivější v případě využití těchto služeb podnikovou sférou, naopak podprůměrná je úroveň jejich dostupnosti, tj. rozvoj strany nabídky.

3.4 Kvalita lidských zdrojů

Předností České republiky z hlediska **kvalifikací a dovedností lidských zdrojů** je ve srovnání s ostatními členskými státy EU vysoký podíl osob, které dosáhly alespoň středoškolského vzdělání. ČR již v současné době překračuje referenční hodnotu tohoto ukazatele, které má být dosaženo v rámci EU-25 v roce 2010. V ČR mělo ukončené alespoň středoškolské vzdělání 89 % obyvatelstva ve věku 25–64 let, referenční hodnota je 80 %. Velmi příznivý je i nízký podíl osob, které jsou bez vzdělání nebo mají ukončené pouze základní vzdělání. V roce 2004 to bylo pouze 11 % obyvatelstva, což je nejpříznivější hodnota v rámci celé EU-25. Aby se ČR stala přitažlivou pro lokalizaci investic s vysokou náročností na kvalitu lidského kapitálu, je třeba výrazně zvýšit podíl osob s terciárním vzděláním a kvalitu tohoto vzdělání. I když kvalita terciárního vzdělávání v ČR byla v roce 2005 poprvé hodnocena mírně nad průměrem EU-15, ve vztahu k nejnávštějším zemím máme stále značný odstup. I v případě flexibility a adaptability lidí si ČR v roce 2005 značně polepšila a poprvé přesáhla průměr EU-25. Tato zjištění jsou povzbudivá, nicméně s jejich vyhodnocením je třeba vyčkat na další roky, které ukáží, zda nešlo pouze o dočasný výkyv ovlivněný příznivým ekonomickým vývojem, ale o dlouhodobější pozitivní trend. Velkou slabinou ČR, resp. jejího obyvatelstva ve věku 16–74 let, je počítačová gramotnost, vyjádřená prostřednictvím využívání internetu. ČR se nachází poměrně hluboko pod průměrem EU-25. V roce 2004 využívalo internet v ČR pouze 25 % populace, zatímco průměr EU byl 38 %. Rychlejší dohánění ostatních zemí je možné pouze za předpokladu, že se zlepší dostupnost internetu a že si zejména obyvatelstvo těch věkových skupin, které neměly možnost seznámit se s prací na počítači ve škole, osvojí příslušné dovednosti.

Účast na vzdělávání je odrazem i předpokladem přechodu na znalostně založenou společnost. Česká republika zatím výrazně zaostává zejména v účasti na terciárním vzdělávání, i když po celé období let 1998–2002 se prosazuje mírně pozitivní trend. Výše meziročního nárůstu v průměru o 2,3 p.b. je však nedostatečná na to, abychom se postupně přibližovali k severským zemím, které představují v této oblasti špičku. V ČR se v roce 2002 terciárně vzdělávalo pouze necelých 36 % obyvatelstva věkové skupiny typické pro toto vzdělávání, zatímco např. ve Finsku 88 %. Určitý rozdíl je možné přičíst odlišnostem ve vzdělávacích systémech, nicméně rozdíl mezi vyspělými zeměmi a ČR je příliš vysoký. Ani situace ve vzdělávání dospělých není pro ČR příznivá. V roce 2004 se vzdělávalo pouze 6,3 % obyvatelstva ve věku 25–64 let. Jestliže se ČR chce přiblížit Lisabonskému cíli, který říká, že by účast této populace měla do roku 2010 dosáhnout alespoň 12,5 %, tedy dvojnásobku našeho současného stavu, je nejvyšší čas přijmout taková opatření, která by pozitivně ovlivnila přístup dospělé populace ke vzdělávání. Jednou z nejdůležitějších složek vzdělávání dospělých je vzdělávání v podnicích. Podle názoru manažerů a podnikatelů není rozsah investic do školení a rozvoje zaměstnanců v ČR dostatečný, resp. je pod průměrem EU-15 i EU-

25. Na sedmistupňové hodnotící škále, kde sedmička představuje nejlepší situaci, byl v roce 2004 průměr EU-15 5,0, EU-25 4,6, v ČR však pouze 3,9. Tato skutečnost je odrazem toho, že podniky stále dávají přednost materiálovým investicím před investicemi do lidského kapitálu, že ne zcela doceňují význam lidského kapitálu pro fungování podniku.

O podceňování významu vzdělávání v České republice svědčí i **výdaje na vzdělávání**. Velmi nepříznivě vychází srovnání se zeměmi EU-25 jak ve veřejných, tak celkových výdajích na vzdělávací instituce. Veřejné výdaje v přepočtu na jednoho žáka se sice v letech 2000–2002 mírně zvyšovaly, ale tento nárůst nestačil na snižování rozdílu mezi českým školstvím a průměrem EU-25, který se naopak ještě prohloubil. Jestliže v roce 2000 dosáhly výše 7,1 tis. PPS (standard kupní síly) za všechny úrovně vzdělání, v roce 2002 byl o 300 PPS vyšší. Tato situace byla ovlivněna zejména zvýšením rozdílu ve výdajích na žáka základního a středního školství, rozdíl u studentů terciárního vzdělávání se naopak snížil. V primárním vzdělávání se rozdíl prohloubil z 1 700 PPS v roce 2000 na 2 400 PPS v roce 2002, u sekundárního vzdělávání se rozdíl ve výdajích na žáka/studenta zvýšil o necelých 9 %. U terciárního vzdělávání se rozdíl snížil o téměř 20 %, ovšem výchozí situace byla velmi špatná, rozdíl vůči průměru EU-25 v roce 2000 představoval 3,1 tis. PPS. Tento nepříznivý stav je ovlivněn nejen ekonomickým zaostáváním ČR za vyspělým jádrem EU, ale i nízkým podílem veřejných výdajů na vzdělávání na HDP. Podíl těchto výdajů za EU-25 v letech 2000–2002 osciloval kolem 5 %, zatímco v ČR se pohyboval v rozmezí od 4,0 % do 4,4 %. V soukromých výdajích na vzdělávací instituce se ČR blížila v letech 1999–2001 průměru EU-25. Podíl těchto výdajů na HDP se v rámci EU-25 pohyboval v rozpětí 0,6–0,5 %, v ČR 0,3–0,4 %. K výrazné změně však došlo v roce 2002, kdy tento podíl klesl na 0,2 %, zatímco na úrovni EU zůstal nezměněn. Zda jde o výjimečný rok nebo o nástup dlouhodobější tendence ukáží až data za následující roky.

Lidské zdroje pro rozvoj vědy a technologií tvoří zejména absolventi technických a přírodovědných disciplín. I když v ČR se podíl těchto absolventů na tisíc obyvatel ve věku 20–29 let zvyšuje, stále je to cca pouze poloviční podíl oproti průměru EU-25. Toto zjištění není nijak překvapivé, neboť všechny ukazatele týkající se terciárního vzdělávání ukazují na nedostatečný rozvoj tohoto sektoru. ČR naopak překračuje průměr EU-25 v podílu odborníků a technických pracovníků (KZAM 2,3) na celkové zaměstnanosti, ale i podíl ICT zaměstnanosti, zaměstnanosti v high-tech zpracovatelském průmyslu a high-tech službách. Odborníci a techničtí pracovníci se na celkové zaměstnanosti podíleli v letech 2000–2004 v ČR průměrně 3 %, v EU-25 o něco méně (2,8 %). Výraznější rozdíl byl v ICT zaměstnanosti, kde hodnota tohoto ukazatele dosáhla v průměru za ČR 4 %, v EU-25 pouze 3 % a zaměstnanost v high-tech činnostech (high-tech zpracovatelský průmysl a high-tech služby) se podílela v roce 2004 na celkové zaměstnanosti 12 %, v EU-25 pouze 10 %. Tato příznivá data, která by mohla napovídat o technologické vyspělosti naší ekonomiky, je však třeba hodnotit velice obezřetně, neboť vysoká zaměstnanost může být spojena s nižší produktivitou těchto odvětví ve srovnání s ostatními zeměmi. Problémem je také skutečnost, že v ČR jsou do značné míry umístěna spíše tzv. nižší patra těchto high-tech činností, která nejsou příliš náročná na vědu a výzkum.

Literatura

- EC. European Innovation Scoreboard 2005. Brussels: European Commission 2006.
Kadeřábková, A. a kol. *Ročenka konkurenceschopnosti České republiky 2005*. Praha: Linde, 2005. ISBN 80-86131-64-5.
OECD. *Economic Outlook*. Paris: OECD 2005 (prosinec).
OECD. *Education at a Glance*. Paris: OECD 2005. ISBN 92-64-01190-0.
WB. *Governance Matters IV Indicators*. Washington, D.C.: World Bank 2005.